Reprinted from the Annals of Oriental Research of the University of Madras Volume XXIV Part II, 1973,

DHVANYĀLOKASAṄGRAHA

TNSDA
08262

BY
Dr. K. KUNJUNNI RAJA

8262

Price Re. 1-00

DHVANYĀLOKA SAṄGRAHA

Edited with an English Translation and Notes

BY

Dr. K. KUNJUNNI RAJA

Professor and Head of the Department of Sanskrit

UNIVERSITY OF MADRAS

1973

091.94812
KUN

தொல் பொருள் … நூலகம்-சென்னை
எண் 8262
தேதி 20.3.87

INTRODUCTION

The *Dhvanyālokasaṅgraha* edited here for the first time on the basis of a unique manuscript preserved in the Government Manuscripts Library, Madras (R. 3396b) is a short metrical work giving a brilliant and succint topical analysis of the *Kārikās* and *vṛtti* of the *Dhvanyāloka*, mainly following the *Locana* commentary of Abhinavagupta. The available portion of the *Saṅgraha* covers the first two Uddyotas; it is a metrical commentary in Anuṣṭubh Kārikās and contains 48 and 57 verses for the first and second chapters respectively. The Government Manuscripts Library contains only a paper transcript, in Devanāgarī script prepared in 1920–21, of an original Malayalam palm leaf manuscript belonging to my wife's family – Paliyam family in Chandamangalam, Kerala. The entire Paliyam collection of manuscripts is now in the University Manuscripts Library, Trivandrum; but I have not been able to trace the original manuscript. The transcript is carefully written, and I have been able to get the correct text without much difficulty. The significant variant readings in the manuscript have been noted at the end.

Though called *Dhvanyālokasaṅgraha* the work gives many of the vital points given by Abhinavagupta in the *Locana*. Nothing definite is known about the author of the *Saṅgraha*; the reference to *Īśāna* in the beginning suggests that his teacher's name was *Īśāna*. The *Saṅgraha* is found at the end of an anonymous commentary on the *Locana*; it is possible, though not certain, that the two works are by the same author.

The name *Dhvanyālokasaṅgraha* shows that Ānandavardhana's famous work on Dhvani was also known by the term *Dhvanyāloka*, even though Abhinavagupta refers to it as *Kāvyāloka* and *Sahṛdayāloka* and many manuscripts are found referring to it as *Sahṛdayāloka* or *Sahṛdayahṛdayāloka*. The commentary

on the *Locana* found in the same codex also refers to the text as Dhvanyāloka :

अथ ध्वन्यालोकलोचनव्याख्याप्रारम्भः ।

Following Abhinavagupta's *Locana* the author of the *Saṅgraha* also distinguishes the Kārikākāra from the Vṛttikāra; since this could be explained as based on the functional difference between the two, it does not stand in the way of assuming their personal identity. In the *Abhinavabhāratī* written after the *Locana*, Abhinavagupta quotes both the *Kārikās* and passages from the *Vṛtti* as by the same author, Ānandavardhana.

" एतदेवोपजीव्यानन्दवर्धनाचार्येणोक्तम् सुप्तिङ्वचनेत्यादि ।"

(ch. XIV) cf. *Dh. Ā* III. 16. (2)

एतमेवार्थं सम्यगानन्दवर्धनाचार्योऽपि विविच्य न्यरूपयत् " समीक्ष्य विनिवेशितो रूपकादिरलंकारवर्ग " इत्युपक्रमेण

" विवक्षा तत्परत्वेन नाङ्गित्वेन कदाचन ।
काले च ग्रहणत्यागौ नातिनिर्वहणैषिता ॥ "

इत्यादिना ग्रन्थसन्दर्भेण सोदाहरणेन । तच्चास्माभिः सहृदयालोकलोचने तद्विवरणे विस्तरतो व्याख्यातम् ।

(Q. by A. Sankaran in *Rasa* and *Dhvani*, p. 51)

Indian tradition beginning from Mahimabhaṭṭa, Kuntaka, Abhinavagupta and Kṣemendra unanimously identifies the Kārikākāra with the Vṛttikāra.

Ānandavardhana was a well known poet, philosopher and literary critic with several works to his credit. His *Devīśataka*, a devotional poem using Śabdacitra is quoted in the *Dhvanyāloka*. The *Viṣamabāṇalīlā* is a Prākrit poem in Gāthās; this is also quoted in *Dhvanyāloka*. His *Arjunacarita* is a Sanskrit poem referred to in the *Dhvanyāloka* and quoted by Abhinavagupta in

the *Locana* (p. 388). He has written a subcommentary on Dharmottara's commentary on Dharmakīrti's *Pramāṇavārttika.* (referred to in *Locana,* p. 529). The *Tattvāloka* is a work on Advaita philosophy referred to in *Locana* (p. 67).

तदुत्तीर्णत्वे तु सर्वं परमेश्वराद्वयो ब्रह्मेत्यस्मच्छास्त्रकारेण न न विदितं तत्त्वालोकग्रन्थं विरचयतेत्यास्ताम् । cf. also. p. 533.

In literary criticism his greatest work is the *Dhvanyāloka,* both Kārikās and the *Vṛtti.* Of these works the *Devīśataka* is published in *Kāvyamālā* IX (1–31). This and the *Dhvanyāloka* alone remain extant.

The *Dhvanyāloka* was first published in *Kāvyamālā* series with Abhinavagupta's *Locana* commentary for the first three *Uddyotas.* Pattabhirama Sastri's edition in the Chowkhamba Series with *Locana* commentary and the *Bālapriyā* Subcommentary is perhaps the best edition available. (The references here are to this edition). The edition in the Kuppuswami Sastri Research Institute contains Udaya Raja's scholarly subcommentary *Kaumudī,* but only for the first Uddyota. Jacobi translated the text into German in *ZDMG* (lvi–lvii). K. Krishnamoorthy's English translation is well known.

The present text throws light on many of the important problems connected with the theory of Dhvani, mainly following the lead given by Abhinavagupta. I have added an English translation and brief notes to enable students to follow the text intelligently.

My thanks are due to Prof. R. N. Sampath, Curator, Madras Government Oriental Manuscripts Library, for the loan of the unique manuscript, to Prof. E. R. Sreekrishna Sarma for valuable suggestions, and to my colleagues and students for assistance in correcting the proofs and preparing the index.

K. KUNJUNNI RAJA

CONTENTS

		PAGES
Introduction	...	iii — v
Dhvanyālokasaṅgraha		
UDDYOTA I	...	1 — 5
UDDYOTA II	...	6 — 11
Dhvanikārikā		
UDDYOTA I	...	12 — 14
UDDYOTA II	...	15 — 17
English Translation		
CHAPTER I	...	18 — 23
CHAPTER II	...	23 — 29
Notes		
CHAPTER I	...	30 — 32
CHAPTER II	...	32 — 35
Variant Readings	...	36
Index of Half Verses	...	37 — 40

ध्वन्यालोकसंग्रहः

—:*:—

प्रथमोद्योतः

प्रणम्य गुरुमीशानं, श्रवणानुगुणक्रमम् ।
तीर्थं व्यङ्ग्यामृताम्भोधेः करोमि ध्वनिसंग्रहम् ॥ 1 ॥

स्वयं कृतार्थो व्याख्यातृश्रोतृणामिष्टसिद्धये ।
आदावीश्वरसौमुख्यमाशिषाकृत वृत्तिकृत् ॥ 2 ॥

व्यङ्ग्येऽथ व्यापृतौ काव्ये तथा शब्दार्थयोर्ध्वनिः ।
ध्वन्यते ध्वननं यत्र ध्वनतीति प्रसर्पति ॥ 3 ॥

अस्मिन् विमतयः पूर्वं सन्त्यभावभ्रमोत्थिताः ।
शोभाहेतुरयं नैव गुणालंकारतः परः ॥ 4 ॥

परो गुणालंकारेभ्यो न शोभाहेतुरित्यपि ।
शोभाहेतुरपि प्रायस्तुच्छत्वान्नादरास्पदम् ॥ 5 ॥

एवं विमतयस्तिस्रः प्रथमं भ्रमकल्पिताः ।
केचिद् विवेक्तुमप्रौढा भाक्तमाख्यान्ति संशयात् ॥ 6 ॥

लक्षणाशक्तितः केचिद् वेद्य एवेति मन्वते ।
पञ्चानां विमतीनां या निवृत्तिस्तत्त्वबोधिनी ॥ 7 ॥

तत्प्रयोजनमेतस्य प्रीतिः सहृदयाश्रिता ।
बोध्यबोधकभावादिसंबन्धोऽनुक्तितः स्फुटः ॥ 8 ॥

इत्याद्यभिप्राययुता ध्वनिकारेण धीमता ।
चिकीर्षितप्रतिज्ञायां स्थापिता पूर्वकारिका ॥ 9 ॥

आरब्धलक्षणस्याथ ध्वनेर्बध्नाति पीठिकाम् ।
द्वितीयया कारिकया वाच्यव्यङ्ग्यौ समं पठन् ॥ 10 ॥

अपोद्धृत्य ततो वाच्यं शरीरत्वाद् विलक्षणम् ।
पूर्वैर्लक्षितपूर्वत्वादङ्गत्वेनाभिषिञ्चति ॥ 11 ॥

अथास्तित्वानुमानेन भानाद् दृष्टान्तपूर्वकम् ।
वाच्याद्व्यतिरिक्तत्वं ध्वेनरस्य समर्थितम् ॥ 12 ॥

अतो विधिनिषेधादिरूपभेदात् समर्थिता ।
तथा विषयभेदाच्च वाच्यध्वन्योः स्फुटा भिदा ॥ 13 ॥

इतिहासमुखेनास्य सारत्वं चास्तितान्वयि ।
प्रसाध्य व्यङ्ग्यसद्भावे प्रमाणान्तरमीरितम् ॥ 14 ॥

यतः सहृदयैरेव वेद्यते तद् बहुश्रुतैः ।
अतोऽधिकारिभेदेन सत्त्वोज्जीविता पुनः ॥ 15 ॥

एवं सत्तां प्रसाध्याथ प्राधान्यमपि साध्यते ।
व्यङ्ग्यावलम्बनेनैव महत्वं स्यात् कवेरिति ॥ 16 ॥

प्रतीयमानो द्विविधो लौकिकः काव्यमात्रजः ।
लौकिको द्विविधस्तत्र वस्तु विध्यादिरूपतः ॥ 17 ॥

भूतपूवतया कश्चिदलंकाराख्ययोदितः ।
काव्यव्यापारजनितो रसादिर्वाच्यतां जहत् ॥ 18 ॥

इति स्वरूपं त्रिविधं सोदाहरणमीरितम् ।
व्यङ्ग्यव्यञ्जकभूयिष्ठनिबन्धननिबन्धनम् ॥ 19 ॥

महाकवित्वमित्युक्त्या प्राधान्यमपि साधितम् ।
प्राधान्येऽस्य पुरस्ताद् यद् वाच्यवाचकसंग्रहः ॥ 20 ॥

'तदुपायतये' त्येतत् सदृष्टान्तं स्फुटीकृतम् ।
पद्वाक्यार्थपर्वादिक्रमाक्रमणजश्रमः ॥ 21 ॥

नास्मिन् प्रतीतिझाटित्यादिति सौभाग्यमीरितम् ।
एवं सत्तासाधुभावमहत्त्वपरिशोभितम् ॥ 22 ॥

सद्भावं प्रतिपाद्यास्य लक्षणीयत्वसिद्धये ।
तमर्थमित्यादिवाक्ये कर्मता विनियोजिता ॥ 23 ॥

असाधारणधर्मस्य प्रतिपादनपूर्वकम् ।
विमतीनां व्युदासेन लक्ष्मास्यादौ निरूपितम् ॥ 24 ॥

व्यञ्जकत्वे प्रधानत्वात् पृथग्वादोऽर्थशब्दयोः ।
द्वयोरपेक्षानैयत्याद् 'व्यङ्क्त' इत्यपृथग् वचः ॥ 25 ॥

उपसर्जनतारीत्या स्वार्थयोरर्थशब्दयोः ।
अङ्गत्वेऽङ्गाश्रयाणां तु व्यतिरेकः स्फुटीकृतः ॥ 26 ॥

वक्त्रादिसाचिव्यबलाद् द्व्यर्थनात्र द्वयोरपि ।
व्यङ्ग्यस्याङ्गित्वनिर्वाहे स्फुटो व्यापार ईरितः ॥ 27 ॥

अलंकारादिधर्मास्तच्छरीराः कथमात्मनः ।
अपह्नवेऽनिह्नवेऽस्य सौभाग्यस्यास्थिराः क्षमाः ॥ 28 ॥

समासोक्त्यादिषु व्यङ्ग्यमापाते यद्यपि स्फुटम् ।
स्वयं वाच्यमुपस्कर्तुं धावत्येवात्मतां जहत् ॥ 29 ॥

सोदाहरणमुक्त्वेति पुनराक्षेपचिन्तनम् ।
विशेषोक्तिविशेषस्य कथनावधि विस्तृतम् ॥ 30 ॥

पर्यायोक्ते यदि पुनर्वाच्याद् व्यङ्ग्ये चमत्कृतिः ।
ध्वनिता तस्य नान्यस्य व्याप्तस्यैतत् स्वरूपता ॥ 31 ॥

इति प्रसाध्य व्यङ्ग्यस्य समावेशोऽपि सर्वतः ।
अलंकारेष्वनात्मत्वं सोदाहृति निरूपितम् ॥ 32 ॥

विशेषशब्देनैवास्य निःसामान्यत्वमीरितम् ।
अतः पूर्वप्रसिद्धानामङ्गतैवात्र संगता ॥ 33 ॥

वाच्यवाचकचारुत्वपरिक्षीणायुषां कथम् ।
व्यङ्ग्यव्यञ्जकसंबन्धसारे ध्वनिपथे गतिः ॥ 34 ॥

इत्याक्षिप्याथ वक्तॄणां प्रामाण्यमहिमोच्यते ।
यथाकथंचित् स्वातन्त्र्यान्नैषा संज्ञा प्रवर्तिता ॥ 35 ॥

क्षणप्रध्वंसिवर्णानामन्त्यवर्णावलम्बिनाम् ।
स्फोटस्यैतत्प्रकाश्यस्य व्यापारस्यापि शाब्दिकैः ॥ 36 ॥

ध्वनिसंज्ञा कृता पूर्वं तन्मतस्थैस्तु सूरिभिः ।
न्यायानुसरणादेषा पञ्चकेऽपि प्रवर्तिता ॥ 37 ॥

अविवक्षितवाच्यस्य द्विभेदस्य परस्य च ।
अलक्ष्यलक्ष्यक्रमताभेदेन द्विविधस्थितौ ॥ 38 ॥

तदवान्तरभेदैश्च महाविषयगाहिनः ।
लक्षणीयत्वमुचितमनल्पस्येति साधनात् ॥ 39 ॥

अभाववादं निर्मूलमुन्मूल्यैतत्स्पृहावताम् ।
उद्योगयोग्यतामुक्त्वा भाक्तवादो निरूप्यते ॥ 40 ॥

धर्मः सेव्योऽभिधेयेन सारूप्यादिर्यथोदितः ।
गुणवृत्तेश्च शब्दस्य भागस्तैक्ष्ण्यादिरेव च ॥ 41 ॥

श्रद्धा च प्रतिपाद्येऽर्थे भङ्गो मुख्यार्थसंश्रयः ।
भक्तिस्तदागतश्चार्थो भाक्तो लाक्षणिकस्तथा ॥ 42 ॥

गौणस्तद्रूपता चास्य भिन्नरूपतया कथम् ।
यत्र यत्र ध्वनिस्तत्र लक्षणा न प्रवर्तते ॥ 43 ॥

उपलक्षणतैवास्याः प्रवृत्तावपि कुत्रचित् ।
तृतीयकक्ष्यावस्थानाद् भेदमात्रोपलक्षणात् ॥ 44 ॥

अव्याप्त्यतिव्याप्तिकृताद् दोषादेषा न लक्षणा ।
चतुर्थकक्ष्यादीक्षायां व्यञ्जनस्य फलं प्रति ॥ 45 ॥

अगतिस्खलनाच्छब्दे कात्र भाक्तत्वसंगतिः ।
अभावभेदनिर्भेदाल्लक्षणीयत्वसाधनात् ॥ 46 ॥

भाक्तत्वासंगतेर्लक्ष्मसामान्यं कारिकोदितम् ।
विवृतं वृत्तिकारेण तस्यायं संग्रहः कृतः ॥ 47 ॥

इति प्रथमोद्योतसंग्रहः ।

द्वितीयोद्योतः

अथानुत्सूत्रमाख्यातुं विशेषान् वृत्तिकृत् पुरः ।
अनूद्य स्वोक्तिमाख्याति संगतिं कारिकाश्रयाम् ॥ 1 ॥

अविवक्षितवाच्यस्य ध्वनेर्भेदे विवक्षिते ।
तद्दिगुन्मीलनायादौ वाच्यभेदः प्रकाशितः ॥ 2 ॥

अत एव निरुक्त्यैव नाम्नो लक्षणसंग्रहात् ।
उदाहरणकक्ष्यायां भेदयोर्दत्तवान् पदम् ॥ 3 ॥

पूर्वत्रानुपयोगेन परत्रानुपपत्तितः ।
अविवक्षितवाच्यत्वं लक्षणामूलता द्वयोः ॥ 4 ॥

वाच्यातिशयरूपं च ध्वनेः सामान्यलक्षणम् ।
पूर्वयोरविवक्षातः परप्रेक्षितयान्ययोः ॥ 5 ॥

विवक्षा चान्यपरता विरुद्धे इति चेन्न तु ।
यतोऽन्यपरमेवेदं वाच्यरूपं विवक्षितम् ॥ 6 ॥

कोऽप्यलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्य इति नामैव लक्षणम् ।
लक्ष्यव्यङ्ग्यक्रम इति परस्यापि प्रभेददिक् ॥ 7 ॥

वृत्तिरीतिगुणच्छन्दोलंकारादिनिबन्धनम् ।
रसैकतत्परं यत्र स ध्वनेर्विषयो महान् ॥ 8 ॥

इति प्रसाध्य रसवदलंकारो निरूप्यते ।
रसालंकारयोर्भेदं नहि जानन्ति केचन ॥ 9 ॥

अचेतनाश्रयं केचिदलंकारं रसं विदुः ।
यत्राङ्गत्वं रसादीनां वाक्यार्थान्तरगौरवात् ॥ 10 ॥

अलंकारान्तरवता संकरेणान्यथापि वा ।
असौ रसवदादीनां मार्गो यत्राङ्गिता परः ॥ 11 ॥

सोदाहरणमित्येवं प्रसाध्य स्वमतात्मना ।
प्रतिष्ठितेऽङ्गिन्यङ्गानां संबन्धे भेद उच्यते ॥ 12 ॥

गुणास्तत्रात्मनो धर्मा वस्तुतः समवायिनः ।
शौर्यादिवच्छरीरेषु उपचारेण कल्पिताः ॥ 13 ॥

अङ्गसङ्गादलंकाराः क्रमादात्मोपकारिणः ।
विविच्यैवं गुणानां तु प्रसिद्धां दशभेदताम् ॥ 14 ॥

उक्तान्तर्भावदोषत्वतत्त्यागाश्रयतः परम् ।
निरस्य रससंबन्धे नियमः परिकीर्तितः ॥ 15 ॥

माधुर्यौजःप्रसादानामङ्गोपचरितात्मनाम् ।
शृङ्गारकरुणालम्बि माधुर्यं, वीरसंश्रयम् ॥
ओजः, प्रसादः सर्वेषु रसेषु विहितस्थितिः ॥ 16 ॥

श्रुतिदुष्टादिदोषाणामनित्यानामनित्यता ।
अस्मदुक्तनयेनैव ध्वनौ वर्ज्यतया स्फुटा ॥ 17 ॥

एवं रसादिराम्नातो ह्यसंलक्ष्यक्रमोदयः ।
प्रभेदानामसंख्यत्वादेक एव निरूपितः ॥ 18 ॥

संभोगविप्रलम्भाभ्यां शृङ्गारो द्विविधोऽग्रतः ।
स्वस्वीयभेदैरङ्गानां बहूनां संकरोत्थितैः ॥ 19 ॥

देशकालादिभेदैश्च न परिच्छेदमर्हति ।
तथा रसान्तरादीनामियत्ता का भिदाश्रया ॥ 20 ॥

इति प्रसङ्गेनाङ्गानां पर्यायेणात्मसेविनाम् ।
बहिरङ्गान्तरङ्गाणां संग्रहे वक्ष्यते ॥ 21 ॥

गुणानां समवायित्वान्न पृथक्त्वे न रूपणम् ।
अङ्गद्वारोपकारेऽपि कादाचित्कं निबन्धनम् ॥ 22 ॥

अलंकारेषु विषममन्यूनानतिरेकवत् ।
आदौ शृङ्गारभेदेषु सर्वेष्वेवाङ्गिषु स्फुटम् ॥ 23 ॥

दोषायैव न पोषार्थमनुप्रासोऽनुबन्धवान् ।
यमकादिनिबन्धोऽयं शृङ्गारे दुर्घटोऽङ्गिनि ॥ 24 ॥

विप्रलम्भे विशेषेण सौकुमार्यातिरेकतः ।
अन्तरङ्गो रूपकादिरपृथग्यत्नसाधितः ॥ 25 ॥

अनिर्व्यूढश्च पोषाय निर्व्यूढोऽप्यङ्गतां गतः ।
उदाहरणयुक्त्यैवं प्रत्युदाहरणैस्तथा । ॥ 26 ॥

अङ्गेष्वात्मभ्रमं छित्वा प्रोक्तोऽलक्ष्यक्रमो ध्वनिः ।
वाच्यस्य च विभावादे रसादेर्व्यङ्ग्यताजुषः ॥ 27 ॥

प्रदीपघटसाम्येन प्रतीतौ यद्यपि क्रमः ।
चर्वणोदयवेगेन न लक्ष्यश्चर्वणा पुनः ॥ 28 ॥

पृथक् पृथक् पानकवदपृथक्त्वेऽपि जायते ।
असंलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यो ध्वनिरेवं निरूपितः ॥ 29 ॥

वाच्यप्रतीतौ जातायां परापेक्षाबलात् क्रमात् ।
प्रतीतिरन्या सुभगा याति विश्रान्तिधामताम् ॥ 30 ॥

घण्टानुनादवत्तत्र शक्तेः परिणतिः स्फुटा ।
शब्दार्थशक्तिमूलत्वाद् द्विशाखः क्रमलक्षितः ॥ 31 ॥

विवक्षिते चान्यपरे वाच्ये भेदे दिगीदृशी ।
अपेक्षितोपक्षीणायामभिधायां तु वाचकः ॥ 32 ॥

शक्त्यन्तरेणालंकारमाक्षेप्तुं धावति स्वयम् ।
बह्वर्थवाचिनैवेयमभिधा लक्षणापि न ॥ 33 ॥

विवक्षासाम्यशब्दोक्त्यभावे व्यञ्जनमेव तत् ।
तत्रौपम्यं कल्पनीयमसंबद्धार्थयोर्द्वयोः ॥ 34 ॥

युक्तिरेषोपमाव्यङ्ग्ये विरोधादिष्वयं नयः ।
शब्दशक्त्यनुवादात्मा ध्वनिरेवं प्रकाशितः ॥ 35 ॥

द्वेधा व्यवस्थितस्यास्य प्रोक्तभेदात् पुनः पुनः ।
तत्रार्थः स्वस्य सामर्थ्याद् गुणीकृतनिजस्थितिः ॥ 36 ॥

एतत्प्रकाशकं शब्दं विनैवार्थान्तरं प्रति ।
व्यञ्जकः कथितः सोऽयमर्थशक्त्युद्भवो ध्वनिः ॥ 37 ॥

अशब्दवाच्यो व्यर्थोऽयं शब्देनोन्मीलनात् पुनः ।
व्यङ्ग्यकक्ष्यां न गाहेत गूढे यस्माच्चमत्कृतिः ॥ 38 ॥

एवं सामान्यलक्ष्मोक्त्वा तत्प्रभेदः प्रकाश्यते ।
न केवलं ध्वनेर्द्वित्वं व्यञ्जकस्यापि कल्पते ॥ 39 ॥

बहिःसत्तामनादृत्य कविप्रौढोक्तिमात्रतः ।
एकोऽन्यस्तन्निबन्धस्य वक्तुरित्येव भेददिक् ॥ 40 ॥

एकस्यान्यो बहिस्सत्तामौचित्येनावलम्बते ।
अर्थशक्त्यनुनादे तु विशेषोऽन्यः प्रकाश्यते ॥ 41 ॥

व्यङ्ग्यस्यालंकारतायां वैचित्र्यं द्विगुणं भवेत् ।
इदं नास्माभिरेवोक्तं पूर्वैर्विस्तारितं यतः ॥ 42 ॥

वाच्यस्यातत्परत्वे तु नालंकारध्वनिर्भवेत् ।
गुणीभावेन तत्रायं वाच्योपस्कारको यतः ॥ 43 ॥

प्रतीतिमात्रेऽलंकारो वाच्यालंकारपोषकः ।
वाच्यस्य तत्परत्वे स्यादलंकारध्वनिस्थितिः ॥ 44 ॥

एवं विविच्यालंकारनामभिर्ध्वनयः पुनः ।
भूतपूर्वतया भूयः सोदाहृति निरूपिताः ॥ 45 ॥

शरीरपोषकाणामप्यात्मत्वेन निबन्धने ।
वस्तुमात्रादलंकारे शोभोत्कर्षः प्रयोजकः ॥ 46 ॥

तेषामेव व्यञ्जकत्वे चारुता कापि दृश्यते ।
चारुत्वोत्कर्षमूलैव सर्वस्यापि प्रधानता ॥ 47 ॥

वाच्यस्यान्यत्र संक्रान्तेस्तथान्यत्र तिरस्कृतेः ।
अविवक्षितवाच्यस्य द्विशाखत्वमुदीरितम् ॥ 48 ॥

अलक्ष्यलक्ष्यक्रमतो भेदयोरन्यनिष्ठयोः ।
असंख्येयत्वतः पूर्वमेक एव निरूपितम् ॥ 49 ॥

लक्ष्यव्यङ्ग्यक्रमे भेदे शब्दशक्त्या प्रकाशितः ।
आक्षिप्त एवालंकारः कैश्चिद् वस्त्वपि कल्पितम् ॥ 50 ॥

'न केवलं वस्तुमात्र'मिति वृत्त्यनुसारतः ।
शब्दार्थोभयमिश्रेऽपि भेदस्तद्वन्निरूपितः ॥ 51 ॥

कवेः कविनिबद्धस्य प्रौढोक्त्या संभवी स्वतः ।
व्यञ्जकोऽर्थो वस्तुरूपस्तथालंकारतां गतः ॥ 52 ॥

वस्त्वलंकाररूपेण व्यङ्ग्योऽर्थोऽपि द्विधा स्थितः ।
वस्तुना वस्त्वलंकारावलंकारेण तावुभौ ।
व्यङ्ग्याविति प्रभेदानां व्याप्तिः पश्चात् करिष्यते ॥ 53 ॥

इत्येवं ध्वनिलक्ष्मोक्त्वा तदाभासो निरूप्यते ।
आन्तमेकप्रकारेण कोऽप्यर्थो नावभासते ॥ 54 ॥

अतः स्फुटास्फुटतया प्रतीतौ स्फुटतोदये ।
ध्वनिरन्यो गुणीभूतव्यङ्ग्यकक्ष्यां विगाहते ॥ 55 ॥

अविवक्षितवाच्येऽपि लक्षणामूलता यतः ।
तत्प्रयोजनकक्ष्यायां व्यङ्ग्यत्वमिति सेत्स्यति ॥ 56 ॥

अव्युत्पत्तेरशक्तेर्वा कष्टकल्पनया पुनः ।
निबन्धने तूपचारमात्रान्नैव ध्वनिस्थितिः ॥ 57 ॥

अतः सर्वत्र दोषाणां निरासे यत्नमास्थितः ।
महाकविर्निबध्नीयादिति लक्षणसंग्रहः ॥ 58 ॥

इति द्वितीयोद्योतसंग्रहः ।

ध्वनिकारिका

—:*:—

प्रथमोद्योतः

काव्यस्यात्मा ध्वनिरिति बुधैर्यः समाम्नातपूर्व-
स्तस्याभावं जगदुरपरे भाक्तमाहुस्तमन्ये ।
केचिद् वाचां स्थितमविषये तत्त्वमूचुस्तदीयं
तेन ब्रूमः सहृदयमनःप्रीतये तत्स्वरूपम् ॥ 1 ॥

अर्थः सहृदयश्लाघ्यः काव्यात्मा यो व्यवस्थितः ।
वाच्यप्रतीयमानाख्यौ तस्य भेदावुभौ स्मृतौ ॥ 2 ॥

तत्र वाच्यः प्रसिद्धो यः प्रकारैरुपमादिभिः ।
बहुधा व्याकृतः सोऽन्यैस्ततो नेह प्रतन्यते ॥ 3 ॥

प्रतीयमानं पुनरन्यदेव वस्त्वस्ति वाणीषु महाकवीनाम् ।
यत्तत्प्रसिद्धावयवातिरिक्तं विभाति लावण्यमिवाङ्गनासु ॥ 4 ॥

काव्यस्यात्मा स एवार्थस्तथा चादिकवेः पुरा ।
क्रौञ्चद्वन्द्ववियोगोत्थः शोकः श्लोकत्वमागतः ॥ 5 ॥

सरस्वती स्वादु तदर्थवस्तु
निःष्यन्दमाना महतां कवीनाम् ।
अलोकसामान्यमभिव्यनक्ति
परिस्फुरन्तं प्रतिभाविशेषम् ॥ 6 ॥

शब्दार्थशासनज्ञानमात्रेणैव न वेद्यते ।
वेद्यते स तु काव्यार्थतत्त्वज्ञैरेव केवलम् ॥ 7 ॥

सोऽर्थस्तद्व्यक्तिसामर्थ्ययोगी शब्दश्च कश्चन ।
यत्नतः प्रत्यभिज्ञेयौ तौ शब्दार्थौ महाकवेः ॥ 8 ॥

आलोकार्थी यथा दीपशिखायां यत्नवान् जनः ।
तदुपायतया तद्वदर्थे वाच्ये तदादृतः ॥ 9 ॥

यथा पदार्थद्वारेण वाक्यार्थः संप्रतीयते ।
वाच्यार्थपूर्विका तद्वत् प्रतिपत् तस्य वस्तुनः ॥ 10 ॥

स्वसामर्थ्यवशेनैव वाक्यार्थं प्रतिपादयन् ।
यथा व्यापारनिष्पत्तौ पदार्थो न विभाव्यते ॥ 11 ॥

तद्वत् सचेतसां सोऽर्थो वाच्यार्थविमुखात्मनाम् ।
बुद्धौ तत्त्वार्थदर्शिन्यां झटित्येवावभासते ॥ 12 ॥

यत्रार्थः शब्दो वा तमर्थमुपसर्जनीकृतस्वार्थौ ।
व्यङ्क्तः काव्यविशेषः स ध्वनिरिति सूरिभिः कथितः ॥ 13 ॥

व्यङ्ग्यस्य यत्राप्राधान्यं वाच्यमात्रानुयायिनः ।
समासोक्त्याद्यस्तत्र वाच्यालंकृतयः स्फुटाः ॥ 14 ॥

व्यङ्ग्यस्य प्रतिभामात्रे वाच्यार्थानुगमेऽपि वा ।
न ध्वनिर्यत्र वा तस्य प्राधान्यं न प्रतीयते ॥ 15 ॥

तत्परावेव शब्दार्थौ यत्र व्यङ्ग्यं प्रति स्थितौ ।
ध्वनेः स एव विषयो मन्तव्यः संकरोज्झितः ॥ 16 ॥

भक्त्या बिभर्ति नैकत्वं रूपभेदादयं ध्वनिः ।
अतिव्याप्तेरथाव्याप्तेर्न चासौ लक्ष्यते तथा ॥ 17 ॥

उक्त्यन्तरेणाशक्यं यत् तच्चारुत्वं प्रकाशयन् ।
शब्दो व्यञ्जकतां बिभ्रद् ध्वन्युक्तेर्विषयी भवेत् ॥ 18 ॥

रूढा ये विषयेऽन्यत्र शब्दाः स्वविषयादपि ।
लावण्याद्याः प्रयुक्तास्ते न भवन्ति पदं ध्वनेः ॥ 19 ॥

मुख्यां वृत्तिं परित्यज्य गुणवृत्त्यार्थदर्शनम् ।
यदुद्दिश्य फलं तत्र शब्दो नैव स्खलद्गतिः ॥ 20 ॥

वाचकत्वाश्रयेणैव गुणवृत्तिर्व्यवस्थिता ।
व्यञ्जकत्वैकमूलस्य ध्वनेः स्याल्लक्षणं कथम् ॥ 21 ॥

कस्यचिद् ध्वनिभेदस्य सा तु स्यादुपलक्षणम् ।
लक्षणेऽन्यैः कृते चास्य पक्षसंसिद्धिरेव नः ॥ 22 ॥

इति प्रथमोद्योतः ।

द्वितीयोद्योतः ।

अर्थान्तरे संक्रमितमत्यन्तं वा तिरस्कृतम् ।
अविवक्षितवाच्यस्य ध्वनेर्वाच्यं द्विधा मतम् ॥ 1 ॥

असंलक्ष्यक्रमोद्योतः क्रमेण द्योतितः परः ।
विवक्षिताभिधेयस्य ध्वनेरात्मा द्विधा मतः ॥ 2 ॥

रसभावतदाभासतत्प्रशान्त्यादिरक्रमः ।
ध्वनेरात्माङ्गिभावेन भासमानो व्यवस्थितः ॥ 3 ॥

वाच्यवाचकचारुत्वहेतूनां विविधात्मनाम् ।
रसादिपरता यत्र स ध्वनेर्विषयो मतः ॥ 4 ॥

प्रधानेऽन्यत्र वाक्यार्थे यत्राङ्गं तु रसादयः ।
काव्ये तस्मिन्नलंकारो रसादिरिति मे मतिः ॥ 5 ॥

तमर्थमवलम्बन्ते येऽङ्गिनं ते गुणा स्मृताः ।
अङ्गाश्रितास्त्वलंकारा मन्तव्याः कटकादिवत् ॥ 6 ॥

शृङ्गार एव मधुरः परः प्रह्लादनो रसः ।
तन्मयं काव्यमाश्रित्य माधुर्यं प्रतितिष्ठति ॥ 7 ॥

शृङ्गारे विप्रलम्भाख्ये करुणे च प्रकर्षवत् ।
माधुर्यमार्द्रतां याति यतस्तत्राधिकं मनः ॥ 8 ॥

रौद्रादयो रसा दीप्त्या लक्ष्यन्ते काव्यवर्तिनः ।
तद्व्यक्तिहेतू शब्दार्थावाश्रित्योजो व्यवस्थितम् ॥ 9 ॥

समर्पकत्वं काव्यस्य यत्तु सर्वरसान् प्रति ।
स प्रसादो गुणो ज्ञेयः सर्वसाधारणक्रियः ॥ 10 ॥

श्रुतिदुष्टादयो दोषा अनित्या ये च दर्शिताः ।
ध्वन्यात्मन्येव शृङ्गारे ते हेया इत्युदाहृताः ॥ 11 ॥

तस्याङ्गानां प्रभेदा ये प्रभेदाः स्वगताश्च ये ।
तेषामानन्त्यमन्योन्यसंबन्धपरिकल्पने ॥ 12 ॥

दिङ्मात्रं तूच्यते येन व्युत्पन्नानां सचेतसाम् ।
बुद्धिरासादितालोका सर्वत्रैव भविष्यति ॥ 13 ॥

शृङ्गारस्याङ्गिनो यत्नादेकरूपानुबन्धवान् ।
सर्वेष्वेव प्रभेदेषु नानुप्रासः प्रकाशकः ॥ 14 ॥

ध्वन्यात्मभूते शृङ्गारे यमकादिनिबन्धनम् ।
शक्तावपि प्रमादित्वं विप्रलम्भे विशेषतः ॥ 15 ॥

रसाक्षिप्ततया यस्य बन्धः शक्यक्रियो भवेत् ।
अपृथग्यत्ननिर्वर्त्यः सोऽलंकारो ध्वनौ मतः ॥ 16 ॥

ध्वन्यात्मभूते शृङ्गारे समीक्ष्य विनिवेशितः ।
रूपकादिरलंकारवर्ग एति यथार्थताम् ॥ 17 ॥

विवक्षा तत्परत्वेन नाङ्गित्वेन कदाचन ।
काले च ग्रहणत्यागौ नातिनिर्वहणैषिता ॥ 18 ॥

निर्व्यूढावपि चाङ्गत्वे यत्नेन प्रत्यवेक्षणम् ।
रूपकादिरलंकारवर्गस्याङ्गत्वसाधनम् ॥ 19 ॥

क्रमेण प्रतिभात्यात्मा योऽस्यानुस्वानसंनिभः ।
शब्दार्थशक्तिमूलत्वात् सोऽपि द्वेधा व्यवस्थितः ॥ 20 ॥

आक्षिप्त एवालंकारः शब्दशक्त्या प्रकाशते ।
यस्मिन्ननुक्तः शब्देन शब्दशक्त्युद्भवो हि सः ॥ 21 ॥

अर्थशक्त्युद्भवस्त्वन्यो यत्रार्थः स प्रकाशते ।
यस्तात्पर्येण वस्त्वन्यद् व्यनक्त्युक्तिं विना स्वतः ॥ 22 ॥

शब्दार्थशक्त्याक्षिप्तोऽपि व्यङ्ग्योऽर्थः कविना पुनः ।
यत्राविष्क्रियते स्वोक्त्या सान्यैवालंकृतिर्ध्वनेः ॥ 23 ॥

प्रौढोक्तिमात्रनिष्पन्नशरीरः संभवी स्वतः ।
अर्थोऽपि द्विविधो ज्ञेयो वस्तुनोऽन्यस्य दीपकः ॥ 24 ॥

अर्थशक्तेरलंकारो यत्राप्यन्यः प्रतीयते ।
अनुस्वानोपमव्यङ्ग्यः स प्रकारोऽपरो ध्वनेः ॥ 25 ॥

रूपकादिरलंकारवर्गो यो वाच्यतां श्रितः ।
स सर्वो गम्यमानत्वं बिभ्रद् भूम्ना प्रदर्शितः ॥ 26 ॥

अलंकारान्तरस्यापि प्रतीतौ यत्र भासते ।
तत्परत्वं न वाच्यस्य नासौ मार्गो ध्वनेर्मतः ॥ 27 ॥

शरीरीकरणं येषां वाच्यत्वे न व्यवस्थितम् ।
तेऽलंकाराः परां छायां यान्ति ध्वन्यङ्गतां गताः ॥ 28 ॥

व्यज्यन्ते वस्तुमात्रेण यदालंकृतयस्तदा ।
ध्रुवं ध्वन्यङ्गता तासां काव्यवृत्तिस्तदाश्रया ॥ 29 ॥

अलंकारान्तरव्यङ्ग्यभावे ध्वन्यङ्गता भवेत् ।
चारुत्वोत्कर्षतो व्यङ्ग्यप्राधान्यं यदि लक्ष्यते ॥ 30 ॥

यत्र प्रतीयमानोऽर्थः प्रम्लिष्टत्वेन भासते ।
वाच्यस्याङ्गतया वापि नास्यासौ गोचरो ध्वनेः ॥ 31 ॥

अव्युत्पत्तेरशक्तेर्वा निबन्धो यः स्खलद्गतेः ।
शब्दस्य स च न ज्ञेयः सूरिभिर्विषयो ध्वनेः ॥ 32 ॥

सर्वेष्वेव प्रभेदेषु स्फुटत्वेनावभासनम् ।
यद् व्यङ्ग्यस्याङ्गिभूतस्य तत् पूर्णं ध्वनिलक्षणम् ॥ 33 ॥

—: * :—

TRANSLATION

An Epitome of the Dhvanyāloka

Chapter I

1. After making obeisance to my teacher Īśāna, I am preparing a summary of the Dhvani (text) in a manner suitable for learning, as stairs for descent into the ocean of the nectar of suggestion.

2. By the benedictory verse in the beginning, the author of the Vṛtti, who is already satisfied (after performing obeisance to God), calls for the favour of God in accomplishing the desires of the commentators and readers.

3. The term *Dhvani* may mean the suggested sense, the function of suggestion, the poem (containing a suggested sense), the expression or the literal meaning (as the suggestor), since it can be interpreted as 'that which is suggested,' 'the function of suggestion,' 'that where there is suggestion' and 'that which suggests.'

4. In this case there are differing views based on the mistaken notion of the absence (of Dhvani): (1) It is not a cause of aesthetic beauty since it is distinct from Guṇa and Alaṅkāra.

5. (2) Anything other than Guṇa, Alaṅkāra etc. cannot be a cause of aesthetic beauty, and (3) Even if it is a cause of aesthetic beauty, it is minor and does not deserve (special) consideration.

6. Thus there are at first three disagreeing views based on the mistaken notion. Some others who are not capable of discrimination consider Dhvani as based on Bhakti or Lakṣaṇā, due to uncertainty.

7. Some others, because of their incapacity for giving a definition, consider it as something to be experienced. The removal of these five disagreeing views is by explaining the real nature (of Dhvani).

8. The purpose of this (explanation) is the aesthetic pleasure on the part of the Sahṛdayas; the relation regarding the teacher and the taught is clear though not expressed.

9. With ideas such as these the wise author of the Dhvani text gives the initial verse to indicate what is intended to be done.

10. Then by the second Kārikā, which reads together the literal and the suggested meanings, he lays the foundation for the intended definition.

11. Taking out the literal sense (out of these two), separately since it is like the body (of poetry) it is kept as subordinate as it has already been defined by earlier writers.

12. Then inferring the existence of the suggested sense since it appears (distinct from the beauty of the parts), its distinction from the literal sense is established with the help of examples.

13. Thus by the difference in form (between the literal and suggested meanings), one being positive while the other is negative etc., and by the difference in the scope (between the two), the clear distinction between the literal and suggested senses is established.

14. Then through the episode in the epic (of the *Rāmāyaṇa*), the existence (and importance) of this (suggested sense) is established; and another argument in favour of the existence of the suggested sense is given.

15. As it (Dhvani) is understood only by the well-read and experienced Sahṛdayas, the existence of the suggested sense is again established, on the basis of the difference in the persons who can appreciate the literal sense and those who can appreciate the suggested sense.

16. Thus establishing the existence (of Dhvani), its importance is also established by saying that the greatness of a poet is based on his resorting to the suggested sense.

17. The suggested sense is of two kinds, the ordinary and that found only in literature. The ordinary (worldly type) is again of two varieties; of these the idea (Vastu) is in the form of affirmation, negation etc.,

18. The other is called by the term *Alaṁkāra* (figure of speech) *Dhvani*, since formerly it was called by that term *Alaṅkāra* (when it was expressed). The Rasa etc., can be produced only through literature and cannot be directly expressed.

19. - 20. Thus the threefold form (of Dhvani) is stated with illustrations. Then by saying that the greatness of a poet is based on his composing works full of suggested elements, the importance of Dhvani is brought out. Though 'Dhvani' is the predominant thing, the literal meaning and the expression are accepted 'as a means for it'. This is made clear with illustrations.

21. Here (in the suggested sense) there is no special effort (needed) in understanding through stages, the word meaning first and then the sentence meaning etc., because of the quickness in the understanding of the two. Thus the charm of Dhvani is pointed out.

22. - 23. Thus after dealing with the *sadbhāva* of Dhvani which refers to its existence, excellence and importance, for establishing the existence of what is to be defined, it is introduced in the objective case in the sentence '*tam artham*' (Kārikā 13) of the definition.

24. After setting forth the special characteristic (of Dhvani), its definition is given first to reject the opposing views.

25. The terms *artha* (literal meaning) and *śabda* (the expression) are given separately (in the definition), since they are important in the suggestion (separately); but since the two are invariably together, the term *Vyaṅktaḥ* (in the dual number) is used (in the definition) keeping them together.

26. The terms *sva* and *artha*, applied to *artha* and *śabda* respectively, and being kept subordinate (as given in the definition) make clear the distinction (of Dhvani) from those (Guṇa, Alaṅkāra etc.) which depend only on the limbs of poetry.

27. Here by the two meanings (literal and suggested) got on the strength of the contextual factors like the speaker etc., the function of both *śabda* and *artha* in making the suggested sense predominant is made clear.

8262

28. Qualities like Alaṅkāra are embodied in *śabda* and *artha* and are occasional (not invariably connected with poetry); how can they be capable of revealing its charm, if its soul itself is non-existent ?

29. Though in (figures of speech like) Samāsokti etc. the existence of the suggested sense is quite clear and obvious, this sense gives up its importance and acts on its own accord to embellish the literal sense.

30. Explaining thus with illustrations, the figure of speech Ākṣepa is discussed and the description is elaborated till the consideration of the varieties of Viśeṣokti.

31. If the suggested sense is more charming than the literal sense in Paryāyokta, then it may be included in Dhvani; Dhvani, which has a wider scope cannot be identified with this Alaṅkāra.

32. After establishing this, it is shown with examples that even when suggested ideas are introduced in some Alaṅkāras, these suggested elements cannot by any means be taken as the soul.

33. By the term '*viśeṣa*' (in the expression '*Kāvyaviśeṣaḥ*' of the definition) the extraordinary nature of this (Dhvani) is indicated. Hence it is proper to give a subordinate place to the elements (like Alaṅkāra) previously well known (to earlier writers).

34. How can those people, whose life is spent in (looking for) the beauty of the literal meaning and the expression, move on the path of Dhvani whose essense is based on the relation of the suggestor and the suggested ?

35. Thus rejecting (the critics of Dhvani), the authority for the speakers in favour of (Dhvani) is stated. This term (Dhvani) is not somehow made arbitrarily.

36—37. The grammarians have given the term Dhvani previously to (1) the letters which are destroyed soon after they

are produced, (2) to that which depends on the last letter, (3) also to the Sphoṭa, (4) to the meaning which is revealed by the Sphoṭa and also (5) to the function (of revelation); and wise men (Sahṛdayas) who accept their views use the term (Dhvani) to all the five things, following the same principle.

38. To the two kinds of Avivakṣitavācya (dhvani) and also (the two kinds) of the other (Vivakṣitānyaparavācya dhvani), there are two subdivisions as Asaṁlakṣyakramavyaṅgya (where the order of sequence between the literal and suggested meanings is imperceptible) and Saṁlakṣyakramavyaṅgya (where the order of sequence is perceptible).

39. With further subdivisions, this great topic is of very wide scope and it is proper that it should be defined.

40. Establishing this and completely rejecting the arguments for the absence of Dhvani, and stating that it is worthy of pursuit by those interested, the Bhāktavāda (theory including Dhvani under Bhakti or Lakṣaṇā) is taken for discussion.

41—42. *Bhakti* means (1) qualities like similarity etc. considered to exist in the literal meaning; (2) *Bhāga* or part of the qualities like sharpness, known through the secondary Gauṇī Vṛtti (metaphor based on common quality); (3) *śraddhā* or concentration on the intended meaning, and (4) *Bhaṅga* or break or incongruity of the primary meaning. The meaning got through that (Bhakti) is called *Bhākta* and includes meanings got through Lakṣaṇāvṛtti and Gauṇīvṛtti.

43. How can Dhvani be of the form of Gauṇīvṛtti, since the two are different in form? Lakṣaṇā does not function in all cases of Dhvani.

44. Even when it (Lakṣaṇā) functions in some cases (of Dhvani), it has only the function of indication, since it remains on the third stage and indicates the difference only.

45. Here this (Dhvani) is not Lakṣaṇā because of the defects of *Avyāpti* (underpervasion) and *Ativyāpti* (over-pervasion).

46. Suggestion belongs to the fourth stage and regarding the purpose (for which Lakṣaṇā is resorted to) there is no incongruity (of the literal meaning); hence how can Lakṣaṇā come in that case?

47. Thus the different views about its absence being rejected, and the definition being pointed out, and because of the impossibility of its being included in Lakṣaṇā, the general definition given in the Kārikā is explained by the Vṛttikāra and now a summary of it is given here.

Chapter II

1. Now the author of the Vṛtti, wishing to enumerate the varieties (of Dhvani) without deviating from what is given in the text (of the Kārikā), first recapitulates what he has spoken earlier and indicates the connection depending on the Kārikās themselves.

2. Wishing to speak about the varieties of the *Avivakṣita-vācya* type of Dhvani (where the literal sense is not intended), the two varieties in the literal sense are discussed for opening the problem.

3. Since the definitions (of these varieties) are indicated by the etymological meanings of the terms themselves, steps are taken only to give illustrations for these two varieties.

4. The term *Avivakṣitavācya* (the literal meaning being not intended) is applicable in the case of the former (i.e. Arthāntara saṁkramitavācya—the literal meaning being transferred to another sense) since the literal sense is unnecessary there, and also in the case of the latter (*Atyanta tiraskṛta vācya*, the literal meaning being completely rejected) since the literal sense is incongruous; both these are based on Lakṣaṇā.

5. The general definition of Dhvani is (based on) the predominance (of the suggested sense) over the literal meaning;

it applies in the case of the former pair (of Avivakṣitavācya) since it is not intended in the context, and in the case of the latter pair (Vivakṣitānyaparavācya) since it is aimed at something else there.

6. If an objection is raised that 'intention' and 'aiming at something else' are mutually contradictory, the answer is that the literal meaning is here intended as aiming at something else.

7. The term *Alakṣyakramavyaṅgya* (with imperceptible sequence) itself indicates its definition; so also the other variety (*Saṁlakṣyakramavyaṅgya*, where the sequence is perceptible).

8. Where the delineation of factors like Vṛtti, Rīti, Guṇa, Metre, Alaṅkāra etc. is subordinate to the Rasa, that alone is the wide scope of Dhvani.

9. Having established this, the Rasavadalaṅkāra is taken up for discussion. Some people do not know the difference between Rasa (Dhvani) and (Rasavad) Alaṅkāra.

10. Some people consider that Rasa when associated with inanimate objects is (Rasavad) Alaṅkāra. Where Rasa and other emotional factors are subordinate, the literal meaning being more important,

11. And when they are mixed up with other Alaṅkāras or otherwise, that is the path of Rasavad (Alaṅkāra); when Rasa etc. are predominant, that is the other (i.e. Rasa Dhvani).

12. Thus demonstrating with illustrations, and establishing according to his own views (Rasa) as the predominant factor, the difference in its relation with the subordinate elements is explained.

13. There (in poetry) Guṇas are the essential quality of the soul of poetry (i.e. Rasa), and are really inherent in it; they are associated figuratively to the body (of poetry) just as qualities like valour are associated with the body (though strictly they belong to the soul).

14. The Alaṅkāras are attached to the limbs and are (only) helpful to the soul indirectly. Analysing the well known ten-fold classification of Guṇas thus,

15—16. and rejecting it on the grounds that (1) some of them are included in the three Guṇas enumerated, (2) some are really defects (3) and some are only absence of some defects, rules are given regarding the relation to the Rasas in the case of the Guṇas, Mādhurya, Ojas and Prasāda, which are figuratively associated to the limbs (of poetry, namely the literal meaning and the expression); Mādhurya (Sweetness) is associated with the Rasas Śṛṅgāra and Karuṇa; Ojas is attached to the Vīra Rasa; and Prasāda is ordained in all Rasas.

17. The occasional nature of occasional defects like *Śruti-duṣṭa* (harshness to the ear) becomes clear only according to the method explained by us, as to be avoided (only) in Rasa Dhvani.

18. Thus is described the Dhvani of the *Asaṁlakṣyakrama* type (where the order of sequence between the literal sense and the suggested sense is imperceptible). It is (generally) considered as one, since its (possible) varieties are innumerable.

19—20. (For) Śṛṅgāra (Love) itself is first of all of two kinds, love in separation and love in union (Sambhoga and Vipralambha); through the combination of various subordinate elements of itself and its varieties, and through the differences in place, time etc., it becomes limitless. So also in the case of other Rasas where is the limit (of varieties) depending on (such) differences ?

21. In this connection are discussed the rules regarding the treatment of the subordinate parts, both external and internal, which serve the soul (Rasa) one after another.

22. Since the Guṇas are intrinsically associated with the Rasa (through the relation of inherence), they are not treated separately. In the case of Alaṅkāras, though helpful through the subordinate parts (Śabda and Artha),

23. it is difficult to give any rule neither deficient nor excessive regarding their occasional occurrence. First of all in

all varieties of Ś́ṛṅgāra, when they became predominant, continuous Anuprāsa or alliteration is clearly a mistake and does not increase the charm; so also the delineation of Yamaka etc.,

24. which is difficult to be accomplished, in the case of *Śṛṅgāra* as the predominant (Aṅgin) and especially its Vipralambha variety (love in separation), since it is extremely delicate.

25. Figures of speech like Rūpaka which are intrinsic (to Rasa) and can be accomplished without any separate effort will add to the charm if it is not overdeveloped, or made subordinate (to the main Rasa) even if well developed.

26. Thus adding examples and counter examples, the confusion in taking the subordinate elements as the soul is removed; then the Asaṁlakṣyakramavyaṅgya type of Dhvani is discussed.

27—29. Though there is an order of sequence between the Vibhāva etc., which form the literal meaning and the Rasa etc. which form the suggested meaning, similar to the relation between the light and the pot (revealed by it), that (order of sequence) is not noticed because of the speed in the enjoyment of Rasa; and the enjoyment of the Rasa, though integral and indivisible as in the case of (enjoying the) Pānaka drink, takes place gradually (step by step). The Asaṁlakṣyakramavyaṅgya type of Dhvani is thus described.

30—31. After the literal meaning has been understood, it leads to rest consequently on the other charming meaning on the basis of external circumstances, on the analogy of the sound of a bell and its resonance; there the change in the (significative) power is very clear. Being based (1) on the power of the expression and (2) on the literal meaning, there are two types of Saṁlakṣyakramavyaṅgya Dhvani. Similar is the case in the Vivakṣitānyaparavācya variety of Dhvani also.

32—33. When the expressive power of an expression has exhausted its function by indicating the (contextually) relevant meaning, the expression moves of its own accord to suggest an Alaṅkara by some other power which can indicate more than one

meaning; this is neither the primary denotative power (Abhidhā) nor the secondary figurative power (Lakṣaṇā).

34. It is the suggestive power (Vyañjanā only), if there is no word indicative of the suggested sense; there similarity is to be assumed between the two unconnected senses (one contextual and the other non-contextual, both being indicated by the expressive power of the homonymous expression).

35. This is the argument in the case of Upamā (as Alaṅkāradhvani); in figures of speech like Virodha also the same argument holds good. Thus Dhvani based on Śabdaśakti (the power of the expression) is explained.

36—37. Among the given varieties of this established two-fold Dhvani, when the (literal) meaning, by its own capacity, subordinates itself and suggests another meaning, without using any word expressive of the suggested meaning, that is called Arthaśaktimūla type of Dhvani (that based on the power of the literal meaning).

38. It is not to be expressed by words; it becomes redundant by being indicated through words; and then it will not be included in Dhvani, for aesthetic charm consists in concealment.

39. Thus explaining the general definition, the varieties are now described. The two-fold classification is not only for the suggested sense; the suggester is also of two kinds.

40. Disregarding the external reality and depending on the poet's fancy alone is one type; the other (depends) on the fancy of a character created by the poet; that is the only difference (between the two types of the first variety).

41. The other variety uses external reality with appropriateness. In the resonance type of *Arthaśaktimūla* Dhvani another special feature is explained.

42. When the suggestion is a figure of speech, its beauty becomes two-fold; this is not only our view, for it has already been expatiated by early authorities.

43. There will be no Alaṅkāra dhvani, if the literal meaning is not subordinated (to the Alaṅkāra); for if subordinate, the Alaṅkāra will only be adding beauty to the literal sense.

44. If the Alaṅkāra is just hinted, it is only beautifying the literal figure of speech. The Alaṅkāra dhvani exists only in cases where the literal meaning is subordinate to it.

45. Thus analysing Dhvani under the names of various Alaṅkāras, they are again discussed with illustrations as before.

46. Even factors that add beauty to the body can be delineated as the main thing. When an Alaṅkāra is indicated through the literal meaning, its aim is to increase the aesthetic beauty.

47. There is a special charm when these (Alaṅkāras) are themselves the suggesters. The preeminence of ideas or figures of speech is based only on the relative excellence of the aesthetic charm (experienced by the Sahṛdaya).

48. The Avivakṣitavācya type of Dhvani is stated to be of two kinds on the basis of the literal meaning getting transferred elsewhere in the one case and of its being rejected in the other.

49. In the case of the Asaṁlakṣyakramavyaṅgya type, only one type was explained previously, because of the varieties being innumerable.

50. In the Saṁlakṣyakramavyaṅgya type revealed by the denotative power of the expressions, only the suggested Alaṅkāra is taken; some take even the ideas (Vastu) suggested (under this type) on the basis of the Vṛtti which says 'Not merely the facts' (*na kevalam vastumātram*).

51. Similarly a variety called Śabdārthobhayamiśra (depending on both the expressions and the literal meaning) is also similarly taken up (by some).

52. The suggestive element based on the fancy of the poet or of a character created by the poet or which is feasible in itself can be an idea (Vastu) or a figure of speech (Alaṅkāra); the suggested meaning can also be of two types: an idea or a figure of speech.

53. The suggested meaning is also of two kinds—in the form of an idea or as an Alaṅkāra: an idea or an Alaṅkāra suggested by an idea, and these two again suggested by an Alaṅkāra. The expansion of the varieties of Dhvani will be made later.

54. Having described Dhvani thus, the semblance of Dhvani is now discussed. A meaning is not always revealed in the same manner throughout (from beginning) to end.

55. Thus the suggested meaning can be revealed clearly or in a vague manner; when it is clearly revealed, it is Dhvani; otherwise it is reduced to Guṇībhūta vyaṅgya.

56. Even in the case of the Avivakṣitavācya (type of Dhvani) which is based on Lakṣaṇā there is suggestion at the stage of the (revelation of the) purpose intended.

57. On the other hand there is no Dhvani in cases where there is only a shift in meaning, in construction made artificially because of the lack of scholarship or the lack of poetic power.

58. Hence a great poet must compose (his work) making great effort to remove the defects in all cases; this is the summary of the rules.

NOTES

Chapter I.

1. Īśāna seems to be the name of the author's teacher.

2. Following *Locana* the benedictory verse is taken as part of the *Vṛtti*. The significance of the term वः in 'त्रायन्तां वो मधुरिपोः प्रपन्नार्तिच्छिदो नखाः ।' is discussed here. *cf. Locana* (pp. 3-4) : स्वयमव्युच्छिन्नपरमेश्वरनमस्कारसंपत्तिचरितार्थोऽपि व्याख्यातृश्रोतृणामभीष्टव्याख्याश्रवणलक्षणफलसंपत्तये समुचिताशीःप्रकटनद्वारेण परमेश्वरसांमुख्यं करोति वृत्तिकारः ।

3. *Cf. Locana* (p. 136) पञ्चधापि ध्वनिशब्दार्थे येन यत्र यतो यस्य यस्मै इति बहुव्रीह्याश्रयेण यथोचितं सामानाधिकरण्यं सुयोज्यम् ।
Also. pp. 105-6. अर्थो वा शब्दो वा व्यापारो वा । अर्थोऽपि वाच्यो वा ध्वनतीति, शब्दोऽप्येवम् । व्यङ्ग्यो वा ध्वन्यत इति । व्यापारो वा शब्दार्थयोर्ध्वननमिति । कारिकया तु प्राधान्येन समुदाय एव मुख्यतया ध्वनिरिति प्रतिपादितम् ॥

4. See *Locana* (pp. 14-15) अभावविकल्पस्य त्रयः प्रकाराः । etc.

7. *Cf. Vṛtti*, p. 33. केचित् पुनर्लक्षणकरणशालीनबुद्धयो ध्वनेस्तत्त्वं गिरामगोचरं सहृदयहृदयसंवेद्यमेव समाख्यातवन्तः ।

10. *Vṛtti*, p. 42. तत्र ध्वनेरेव लक्षयितुमारब्धस्य भूमिकां रचयितुमिदमुच्यते ।

14. इतिहासमुखेन through the Krauñca pair episode and the Śoka-śloka equation mentioned in Kārikā 5.

15. अधिकारिभेदेन the suggested meaning can be understood only by the Sahṛdaya. See Kārikā 7.

16. *Cf. Vṛtti*, pp. 97-8 व्यङ्ग्यव्यञ्जकाभ्यामेव सुप्रयुक्ताभ्यां महाकवित्वलाभो महाकवीनाम् ।

17. See *Locana*, p. 50 प्रतीयमानस्य तावद् द्वौ भेदौ—लौकिकः काव्यव्यापारैकगोचरश्चेति । लौकिको यः स्वशब्दवाच्यतां कदाचिदधिशेते, स च विधिनिषेधाद्यनेकप्रकारो वस्तुशब्देनोच्यते । सोऽपि द्विविधः । यः पूर्वं क्वापि वाक्यार्थेऽलंकारभावमुपमादिरूपतयान्वभूत्, इदानीं त्वनलंकाररूप

एवान्यत्र गुणीभावाभावात्, स पूर्वप्रत्यभिज्ञानबलादलंकारध्वनिरिति व्यपदिश्यते ब्राह्मणश्रमणन्यायेन । तद्रूपताभावेन तूपलक्षितं वस्तुमात्रमुच्यते ।

18b. *Cf. Locana,* pp. 51-52. काव्यव्यापारैकगोचरो रसध्वनिः ।

19-20. See note on verse 16.

21a. ' तदुपायतया ' in Kārikā 9.

22-23. See *Locana*, p. 103 सद्भावमिति सत्तां साधुभावं प्राधान्यं चेत्यर्थः ।

23-27. Definition of Dhvani in Kārika 13.

25. See *Locana* p. 104 सर्वत्र शब्दार्थयोरुभयोरपि ध्वननं व्यापारः । अर्थः शब्दो वेति तु विकल्पाभिधानं प्राधान्याभिप्रायेण ।

26. *Locana,* p. 103 स्वं चार्थश्च स्वार्थौ, तौ गुणीकृतौ याभ्याम् । यथासंख्येन तेनार्थो गुणीकृतात्मा शब्दो गुणीकृताभिधेयः ।

28. Construct : आत्मनः अपह्नवे (सति) अस्य सौभाग्यस्य अनिह्नवे (विषये) तच्छरीराः अस्थिराः अलंकारादिधर्माः कथं क्षमाः (भवेयुः) ?

33. विशेष in काव्यविशेष of the definition in Kārikā 13.

cf. Locana, p. 104 काव्यं च तद्विशेषश्चासौ । काव्यस्य वा विशेषः ।

34. Perhaps the verse can also be explained thus :
'How can Alaṅkāras etc. whose power is exhausted by beautifying the expression and the literal meaning reach the path of Dhvani whose essence lies in the relation of the suggester and the suggested ?'
cf. Vṛtti, p. 107

व्यङ्ग्यव्यञ्जकसंबन्धनिबन्धनतया ध्वनेः ।
वाच्यवाचकचारुत्वहेत्वन्तःपातिता कुतः ॥

34 b. *Read* व्यङ्ग्य

36-37. *cf. Vṛtti,* p. 133. प्रथमे हि विद्वांसो वैयाकरणाः । .... ते च श्रूयमाणेषु वर्णेषु ध्वनिरिति व्यवहरन्ति । *Locana* explains it in different ways, quoting relevant passages from *Vakyapadīya*, and shows that the term Dhvani is used by grammarians to refer to different things.

37 b. पञ्चकेऽपि See *Locana*, pp. 115, 116. Also note on verse 3.

41-42. *cf. Locana*, p. 28 ff. where four explanations are given to the word भक्ति :

(1) भज्यते सेव्यते पदार्थेन प्रसिद्धतयोत्प्रेक्ष्यते इति भक्तिः ।

(2) गुणसमुदायवृत्तेः शब्दस्यार्थभागस्तैक्ष्ण्यादिर्भक्तिः ।

(3) भक्तिः प्रतिपाद्ये सामीप्यतैक्ष्ण्यादौ श्रद्धातिशयः ।

(4) मुख्यस्य चार्थस्य भङ्गो भक्तिः ।

44 a. *cf.* Kārikā 22 a.

45 a. *cf.* Kārikā 17 b.

45 b. चतुर्थकक्ष्या – Abhidhā, Tātparya, Lakṣaṇā and Vyañjanā are the four stages given in Locana. Ānandavardhana does not refer to Tātparya as a separate *Vṛtti* or function. It is first given by Jayanta and accepted by the author of the commentary *Candrika*, and by Abhinavagupta. See my *Indian Theoris of Meaning* for details.

46. *cf.* Kārika 20. शब्दो नैव स्खलद्गतिः ।

Chapter II

1. *Sūtra* refers to the Kārikās.
cf. Locana, p. 165. वृत्तिकारः संगतिमुद्योतस्य कुर्वाण उपक्रमते एवमित्यादि । प्रकाशित इति । मया वृत्तिकारेण सतेति भावः । न चैतन्मयोत्सूत्रमुक्तम्, अपि तु कारिकाकाराभिप्रायेणेत्याह तत्रेति ।

3. The definition is indicated by the etymology of the term referring to their name.

6. See *Locana*, p. 137 ननु विवक्षा चान्यपरत्वं चेति विरुद्धम् । अन्यपरत्वेनैव विवक्षणात् को विरोधः ?

8. See Kārikā 4.

9. On *Rasavad alaṅkāra* see M. Hiriyanna, *Art Experience, 1954*, Dr. V. Raghavan, *Hiriyanna Birth Centenary Volume, 1972*.

10a. The two Pūrvapakṣa views on Rasavad alaṅkāra by Ānandavardhana are (1) चेतनानां वाक्यार्थीभावो रसाद्यलंकारस्य विषयः । (p. 198) and (2) (अचेतनानां वाक्यार्थीभावेऽपि) यत्र

चेतनवस्तुवृत्तान्तयोजनास्ति तत्र रसादिरलंकारः । (p. 203), The former view is attributed to Udbhaṭa by Śrīdhara in his commentary on *Kavyaprakaśa* (Calcutta Skt. College edn. p. 141): एवमुद्भटेनापि 'यत्र चेतनानां वाक्यार्थीभावः स रसवदाद्यलंकारस्य विषय' इति । Regarding the latter view see V. Raghavan, *loc.cit.* p. 245. "It may be noted that whatever their interpretation the writers chose as illustration of Rasavadalaṅkāra a particular class of verses bearing a close kinship, in most of which objects of Nature forming Uddīpanavibhāva were described by poets in the imagery of love."

11. See *Locana*, p. 193 शुद्ध इति । रसान्तरेणाङ्गभूतेनालंकारान्तरेण वा न मिश्रः । अमिश्रस्तु संकीर्णः । In the example 'किं हास्येन–' Karuṇa is subordinate to the main purport, the king's prowess; it is *Suddha* type. In क्षिप्तो हस्तावलग्नः — (pp. 195-6) *Irṣyavipralambha Sṛṅgara* is mixed with śleṣa, and helps the main theme of Śiva's greatness.

13. उपचारेण कल्पिताः — See *Locana* p. 208. आत्मभूतस्य रसस्यैव परमार्थतो गुणाः माधुर्यादयः, उपचारेण तु शब्दार्थयोः ।

14. दशभेदताम्—"श्लेषः प्रसादः समता माधुर्यं सुकुमारता । अर्थव्यक्तिरुदारत्वभोजःकान्तिसमाधयः ।" Daṇḍin, Vāmana and others accept the ancient ten fold classification; but following Bhāmaha, Ānandavardhana accepts only three guṇas. See *Kavyaprakaśa*: माधुर्योजःप्रसादाख्यास्त्रयस्ते न पुनर्दश । Also *Locana*, p. 213 माधुर्यौजःप्रसादा एव त्रयो गुणा उपपन्ना भामहाभिप्रायेण ।

15. The reasons for rejecting the ten-fold classification are found elsewhere. *cf. Kavyaprakaśa.*

16c. See *Vṛtti*, p. 213 प्रसादस्तु स्वच्छता शब्दार्थयोः । स च सर्वरससाधारणो गुणः सर्वरचनासाधारणश्च व्यङ्ग्यार्थापेक्षयैव मुख्यतया व्यवस्थितो मन्तव्यः ।

17. *Cf.* Kārikā 11.

18. *Cf.* Kārikā 12 and *Vṛtti* thereon.

20b. भिदाश्रया इयत्ता का ।

21. Among Alaṅkāras those pertaining to meaning can be intrinsically associated (Antaraṅga), while Yamaka, Anuprāsa etc. are only external (Bahiraṅga) and need special effort on the part of the poet.

22a. Ms. reads पृथक्त्वनिरूपणम् ; it should be पृथक्त्वेन रूपणम् ।

22b. Ms. reads कादाचित्के

25a. *cf. Vṛtti*, p. 219 'विप्रलम्भे विशेषत' इत्यनेन विप्रलम्भे सौकुमार्यातिशयः ख्याप्यते ।

25b. See Kārikā 16. Abhinavagupta seems to take the factor अपृथग्यत्ननिर्वर्त्यत्व as the main thing, which can even supersede the earlier rule शक्तावपि प्रमादित्वम् *cf.* his commentary on *Ghaṭakarparakāvya*.

28. घटप्रदीपन्याय referred to in Kārikā I-9 and discussed in the Vṛtti in Uddyota III, p. 421. Regarding Krama, see *Vṛtti*, pp. 405-6

31a. संलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यध्वनि is also called अनुरणनध्वनि ।

33. There is difference of opinion as to how the noncontextual meaning is obtained. According to *Kāvyaprakāśa* it is by *Vyañjanā* since the primary denotative power is restricted by contextual factors.

अनेकार्थस्य शब्दस्य वाचकत्वे नियन्त्रिते ।
संयोगाद्यैरनेकार्थधीकृद् व्यापृतिरञ्जनम् ॥

But Jangannātha is definite that both meanings of an ambiguous expression,contextual and noncontextual, are indicated by Abhidhā itself. The figures of speech like simile suggested between the contextual and noncontextual things in such cases is by *Vyañjanā*, and it is based on the *Śabdaśakti*.

34 b. See *Vṛtti*, p. 244 वाक्यस्यासंबन्धार्थाभिधायित्वं मा प्रसाङ्क्षीदिति प्राकरणिकाप्राकरणिकार्थयोरुपमानोपमेयभावः कल्पयितव्यः ।

37. See Kārikā 22 and *Vṛtti* there on.

38 b. *Cf.* 'गूढं सच्चमत्करोति ।'

42. See *Vṛtti*, p. 258 अन्यत्र वाच्यत्वेन प्रसिद्धो यो रूपकादिरलंकारः सोऽन्यत्र प्रतीयमानतया बाहुल्येन प्रदर्शितस्तत्रभवद्भिर्भट्टोद्भटप्रभृतिभिः ।

43. See Kārikā. 27.

47 b. See *Vṛtti*, p. 114. चारुत्वोत्कर्षनिबन्धना हि वाच्यव्यङ्ग्ययोः प्राधान्यविवक्षा ।

49 b. *Read* निरूपितः ।

50. आक्षिप्त एवालंकारः (Kārikā 21) seems to suggest that Alaṅkāra alone can be suggested by *S'abdaśakti*· But the *Vṛtti* thereon (p. 215) 'अलंकारो न वस्तुमात्रम्' allows even a fact (*Vastu*) to be suggested thus. The *Kavyaprakaśa* and the *Rasagaṅgadhara* accept *Vastu-dhvani* of this tipe.

51. See note above. 'केवलं' is not found in the *Vṛtti*; the reference is to the idea, not to the words.

56. See Kārikā 1-17.

Variant Readings in Manuscript

Chapter I

Verse 15b सक्तैव

16a सक्तां

18b *Read* जह्न्

28a °च्छारीराः

b अपह्ववे निह्ववे

Chapter II

11b मार्गोऽन्यत्राङ्गिता परः ।

18a °राम्नायमसंलक्ष्य

22a न पृथक्त्वे निरूपणम् ।

Read न पृथक्त्वेन रूपणम् ।

b कादाचित्के निबन्धनम् ।

26a व्यङ्गता

27a प्रोक्तो लक्ष्यक्रमो

29b रेव

32a दृगीदृशी

34b °संबन्धार्थयोः

40b *Read* एकोऽन्यस्तन्निबद्धस्य

49b *Read* निरूपितः ।

Postscript in Ms. Transcribed in 1920–21 from a Ms. of Paliyath Valiya Raja Avl. Sennamangalam, Parur Post. Via Ernakulam. Compared with original on 4-7-1921.

INDEX OF HALF VERSES

अगतिस्खलना	I. 46 a.
अङ्गत्वे	I. 26 b,
अङ्गद्वारो	II. 22 b,
अङ्गसङ्गा	II. 14 a.
अङ्गेष्वात्म	II. 27 a.
अचेतनाश्रयं	II. 10 a.
अतः पूर्वं	I. 33 b.
अत एव	II. 3 a.
अतः सर्वत्र	II. 58 a.
अतः स्फुटा	II. 55 a.
अतोऽधिकारि	I. 15 b.
अतो विधि	I. 13 a.
अथानुत्सूत्र	II. 1 a.
अथास्तित्वा	I. 12 a.
अनिर्व्यूढ	II. 26 a.
अनूद्य स्वोक्ति	II. 1 b.
अन्तरङ्गो	II. 25 b.
अपह्नवो	I. 28 b.
अपेक्षितो	II. 32 b.
अपोद्धृत्य	I. 11 a.
अभावभेद	I. 46 b.
अभाववादं	I. 40 a.
अर्थशक्त्य	II. 41 b.
अलक्ष्यलक्ष्य	I. 38 b.
अलक्ष्यलक्ष्यक्रमतो	II. 48 b.
अलङ्कारादि	I. 28 a.
अलङ्कारान्तरवता	II. 11 a.
अलङ्कारेषु	II. 23 a.
अलङ्कारेष्वनात्मत्वं	I. 32 b.
अविवक्षितवाच्यत्वं	II. 4 b.
अविवक्षितवाच्यस्य	I, 38 a.
अविवक्षितवाच्यस्य	II 2 a.
अविवक्षितवाच्येऽपि	II. 56 a.
अव्याप्त्यति	I. 45 a.
अव्युत्पत्ते	II. 57 a.
अशब्दवाच्ये	II. 28 a.
असंलक्ष्यक्रम	II. 29 b.
असंख्येयत्वतः	II. 49 a.
असाधारण	I. 24 a.
असौ	II. 11 b.
अस्मदुक्त	II. 17 b.
अस्मिन् विमतय	I. 4 a.
आक्षिप्त एवा	II. 50 a.
आदावीश्वर	I. 2 b.
आदौ शृङ्गार	II. 23 b.
आन्तमेकप्र	II. 54 b.
आरब्ध	I. 10 a.
इति प्रसङ्गेन	II. 21 a.
इति प्रसाध्य	II. 9 a.
इति प्रसाध्य	I. 32 a.
इति स्वरूपं	I. 19 a.
इतिहास	I. 14 a.
इत्याक्षिप्याथ	I. 35 a.
इत्याद्यभिप्राय	I. 9 a.
इत्येवं ध्वनि	II. 54 a.
इदं नास्माभिः	II. 42 b.

उत्क्रान्तर्भाव	II. 15 a.	चारुत्वोत्कर्ष	II. 47 b.
उदाहरणकक्ष्यायां	II. 3 b.	चिकीर्षित	I. 9 b.
उदाहरणयुक्त्यैवं	II. 26 b.	तत्प्रयोजनकक्ष्या	II. 56 b.
उद्यागयोग्यता	I. 40 b.	तत्प्रयोजनमेतस्य	I. 8 a.
उपलक्षणतै	I. 44 a.	तत्रार्थः स्वस्य	II. 36 b.
उपसर्जन	I. 26 a.	तत्रौपम्यं	II. 34 b.
एकस्यान्यो	II. 41 a.	तथा रसान्तरा	II. 20 b.
एकोऽन्य	II. 40 b.	तथा विषय	I. 13 b.
एतत्प्रकाशकं	II. 37 a.	तदवान्तर	I. 39 a.
एवं रसादि	II. 18 a.	तदुपायत	I. 21 a.
एवं विमतय	I. 6 a.	तद्विगुन्मीलन	II. 2 b.
एवं विविच्य	II. 45 a.	तमर्थमित्यादि	I. 23 b.
एवं सत्तां	I. 16 a.	तीर्थं व्यङ्ग्या	I. 1 b.
एवं सत्तासाधु	I. 22 b.	तृतीयकक्ष्या	I. 44 b.
एवं सामान्य	II. 39 a.	तेषामेव	II. 47 a.
ओजः प्रसाद	II. 16 c.	देशकालादि	II. 20 a.
कवेः कवि	II. 52 a.	दोषायैव	II. 24 a.
काव्यव्यापार	I. 18 b.	द्वयोरपेक्षा	I. 25 b.
केचित् विवेक्तुं	II. 6 b.	द्वितीयया	I. 10 b.
कोऽप्यलक्ष्य	II. 7 a.	द्वेधा व्यवस्थि	II. 36 a.
क्षणप्रध्वंसिनि	I. 36 a.	धर्मः सेव्यो	I. 41 a.
गुणवृत्तेश्च	I. 41 b.	ध्वनिता तस्य	I. 31 b.
गुणस्तत्रा	II. 13 a.	ध्वनिरन्यो	II. 55 b.
गुणानां समव	II. 22 a.	ध्वनिसंज्ञा	I. 37 a.
गुणीभावेन	II. 43 b.	ध्वन्यते ध्वननं	I. 3 b.
गौणस्तद्रूपता	I. 43 a.	न केवलं	II. 39 b.
घण्टानुनाद	II. 31 a.	न केवलं	II. 51 a.
चतुर्थकक्ष्या	I. 45 b.	नास्मिन् प्रतीति	I. 22 a.
चर्वणोदय	II. 28 b.	निबन्धने	II. 57 b.

निरस्य II. 15 b.
न्यायानुसरणा I. 37 b.
पञ्चानां विमतीनां I. 7 b.
पदवाक्यार्थः I. 21 b.
परो गुणा I. 5 a.
पर्यायोक्ते I. 31 a.
पूर्वत्रानु II. 4 a.
पूर्वयोरवि II. 5 b.
पूर्वैर्लक्षित I. 11 b.
पृथक् पृथक् II. 29 a.
प्रणम्य I. 1 a.
प्रतिष्ठिते II. 12 b.
प्रतीतिमात्रे II. 44 a.
प्रतीतिरन्या II. 30 b.
प्रतीयमानो I. 17 a.
प्रदीपघट II. 28 a.
प्रभेदानां II. 18 b.
प्रसाध्य व्यङ्ग्य I. 14 b.
प्राधान्येऽन्यस्य I. 20 b.
बहिः सत्ता II. 40 a.
बहिरङ्गा II. 21 b.
बह्वर्थवाचिनैव II. 33 b.
बोध्यबोधक I. 8 b.
भक्तिस्तदागत I. 42 b.
भाक्तत्वासंगते I. 47 a.
भूतपूर्वतया I. 18 a.
भूतपूर्वतया II. 45 b.
महाकवित्वमित्यु I. 20 a.
महाकविर्निबध्नीयात् II. 58 b.
माधुर्यौजः II. 16 a.
यतः सहृदयैरेव I. 15 a.
यतोऽन्यपरमेवेदं II. 6 b.
यत्र यत्र ध्वनिस्तत्र I. 43 b.
यत्राङ्गत्वं II. 10 b.
यथाकथञ्चित् I. 35 b.
यमकादिनिबन्धोऽयं II. 24 b.
युक्तिरेषोपमा II. 35 a.
रसालंकारयोर्भेदं II. 9 b.
रसैकतत्परं II. 8 b.
लक्षणाशक्तितः I. 7 a.
लक्षणीयत्व I. 39 a.
लक्ष्यव्यङ्ग्यक्रम II. 7 b.
लक्ष्यव्यङ्ग्यक्रम II. 49 b.
लौकिको द्विविधः I. 17 b.
वक्त्रादि I. 27 a.
वस्तुना II. 53 b.
वस्तुमात्रा II. 46 b.
वस्त्वलंकार II. 53 a.
वाच्यप्रतीतौ II. 30 a.
वाच्यवाचक I. 34 a.
वाच्यस्य च II. 27 b.
वाच्यस्य तत्परत्वे II. 44 b.
वाच्यस्यातत्परत्वे II. 43 a.
वाच्यस्यान्यत्र II. 48 a.
वाच्यातिशय II. 5 a.
वाच्यादि I. 12 b.
विप्रलम्भे II. 25 a.
विमतीनां I. 24 b.

विवक्षा	II. 6 a.	शब्दशक्त्य	II. 35 b.
विवक्षा साम्य	II. 34 a.	शब्दार्थशक्ति	II. 31 b.
विवक्षिते चान्यपरे	II. 32 a.	शब्दार्थौ	II. 51 b.
विविच्यैवं गुणानां	II. 14 b.	शरीरपोषकाणां	II. 46 a.
विशेषशब्दे नैवास्य	I. 33 a.	शृङ्गारकरुणालम्बि	II. 16 b.
विशेषोक्ति	I. 30 b.	शोभाहेतुरपि	I. 5 b.
विवृतं वृत्ति	I. 47 b.	शोभाहेतुरयं	I. 4 b.
वृत्तिरीति	II. 8 a.	शौर्यादिवत्	II. 13 b.
व्यङ्ग्यकक्ष्यां	II. 38 b.	श्रद्धा च	I. 42 a.
व्यङ्ग्यव्यञ्जक	I. 19 b.	श्रुतिदुष्टादि	II. 17 a.
व्यङ्ग्यव्यञ्जक	I. 34 b.	सद्भावं प्रति	I. 23 a.
व्यङ्ग्यस्याङ्गित्व	I. 27 b.	समासोक्त्यादिषु	I. 29 a.
व्यङ्ग्यस्यालं	II. 42 a.	सम्भोग	II. 19 a.
व्यङ्ग्यावलम्ब	I. 16 b.	सोदाहरण	II. 12 a.
व्यङ्ग्याविति	II. 53 c.	सोदाहरण	I. 30 a.
व्यङ्ग्येऽर्थे	I. 3 a.	स्फोटस्यैतत्	I. 36 b.
व्यञ्जकः कथित	II. 37 b.	स्वयं कृतार्थौ	I. 2 a.
व्यञ्जकत्वे	I. 25 a.	स्वयं वाच्यमुपस्कर्तुं	I. 29 b.
व्यञ्जकोऽर्थो	II. 52 b.	स्वस्वीय	II. 19 b.
शक्त्यन्तरेण	II. 33 a.		